

Neoliberal Su Politikaları Doğrultusunda İller Bankası, DSİ ve Belediyelerin Değişen Rolü

Tayfun ÇINAR
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Neoliberal anlayış çerçevesinde suyun kamu hizmeti niteliğini ortadan kaldırarak, su yönetimini çokuluslu su şirketlerinin tekeline verme amacı bulunan küresel su politikaları özellikle 1990'lı yıllardan itibaren çokuluslu su şirketlerinin desteklediği küresel platformlarda şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu yolla üçüncü dünya ülkelerinde su özelleştirmelerinin işlerlik kazandırılması için meşruluk zeminleri de yaratılmıştır. Dünya Bankası, kıta düzeyinde faaliyet gösteren Bölge Kalkınma Bankaları gibi çok taraflı mali kuruluşlar ve çokuluslu su şirketlerinin üst düzeyde temsil edildiği Küresel Su

Ortaklığı ve Dünya Su Konseyi'nin girişimiyle toplanan *Dünya Su Forumu* küresel düzeyde oluşturulan meşruluk zeminleri arasında önemli bir yere sahiptir. İlk 1997 yılında gerçekleştirilen Forum her üç yılda bir önceden belirlenen bir ülkenin önde gelen kentinde toplanmaktadır. Su özelleştirmelerinin en yaygın biçimde savunulduğu zeminlerden olan Forumun beşincisinin *İstanbul Büyükşehir Belediyesi*'nin girişimiyle 2009 yılında *İstanbul*'da yapılacak olması ise küresel su politikalarının ulusal su politikalarına etkisinin araştırılmasını daha da önemli hale getirmektedir.¹

Türkiye'de de, su özelleştirmeleri ve dış finansmana dayalı neoliberal küresel su politikaları özellikle büyük kentlerde bir süredir varlığını sürdürmektedir. Sürece yakından bakıldığında, 1980'li yılların ortalarına kadar içme suyu ve kanalizasyon hizmetlerinin merkezden kamu kredilerine dayalı yatırım ve finansman modeli olan İller Bankası'nın odağında yer aldığı bir yatırım ve finansman modeliyle sağlandığı görülürken, bu tarihten itibaren İller Bankası modeli uluslararası kuruluşların yaklaşımları çerçevesinde bu kurumun hareket alanının daraltılmasıyla değişmeye başlamıştır. İller Bankası modelinin işleyişine müdahale edilmesiyle eşzamanlı olarak su ve kanalizasyon hizmetlerinin finansmanı doğrudan belediyelerin kendi girişimlerine bırakılmış, böylece daha önce yok denecek kadar az başvuru olan ticari kredi ve dış kredi kullanımının genişlemesi hedeflenmiştir.²

İçme suyu ve kanalizasyon yatırımları finansmanının yerelleştirilmesi yoluyla belediyelerin başvurduğu proje finansmanı çerçevesinde hizmetlerin özel sektöre aktarılması

1 Küresel Su Ortaklığı, Dünya Su Konseyi ve Dünya Su Konseyine ilişkin bilgi için bkz. Tayfun Çınar, "Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler", (Ed.) Tayfun Çınar ve Hülya K. Özdoğan, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamaları Eleştirisi* (İçinde), Memleket, Ankara, 2008, s.56-57, 61-63.

2 Türkiye'de küresel politikalar ışığında kentsel altyapı finansmanının dönüşümü için bkz. Tayfun Çınar, "Yerel Kredi Sistemi ve Yerel Yönetimlerin Dış Borçlanması", *Kamusal Yönetim Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:17-18, Haziran 2004, s.22-30.

politikası da giderek hız kazanmıştır. Bu doğrultuda bir yandan yerel yönetim hizmetleri hızla özelleştirilirken, diğer yandan içme suyu ve kanalizasyon yatırımları alanında Büyükşehir belediyelerinin Su ve Kanalizasyon İdareleri en büyük harcamacı kurumlar haline gelmişlerdir. Bu süreç başlangıçta üç büyükşehir belediyesi ile sınırlı iken 1990'lı yılların başlarından itibaren büyükşehir belediyelerinin sayısının artmasına koşut olarak hızla yaygınlaşmıştır.³

Dünya Su Forumu'nun eşiğinde bulunan Türkiye'de su hizmetlerinin bugünkü durumuna yönelik bazı saptamalar yapabilmek amacıyla bu makalede öncelikle Türkiye'de Cumhuriyet döneminde içme suyu ve kanalizasyon yönetiminin gelişimi üzerinde durulacaktır. Daha sonra su hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde önemli yer bulunan İller Bankası, DSI ve yerel yönetimlere yönelik olarak son dönemde getirilen/getirilmesi düşünülen değişikliklerin tartışılacaktır. Bu tartışma ekseninde kentsel içme suyu yatırımları karşılaştırmalı düzeyde ele alınarak neoliberal politikalar doğrultusunda söz konusu kurumların kamu hizmetlerini karşılamadaki değişen rolü ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca, dış yatırım finansmanı ve çokuluslu su şirketlerince gerçekleştirilen su yatırım projelerine yakından bakılarak, 1980'li yılların ortasından itibaren başlayan kamu hizmetlerinin alternatif finansman yöntemleriyle kamu-özel sektör işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilmesine yönelik uygulamaların sonuçları değerlendirilecektir.

1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SU HİZMETLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye'de su hizmetlerinin karşılanmasında merkez ile taşra/yerel arasındaki işbölümü zaman sürecinde değişiklikler göstermiştir. Bazı dönemlerde deneme yanılmayla da olsa su hizmetleri kamu hizmeti anlayışı çerçevesinde merkez ile yerel arasındaki işbirliği çerçevesinde sağlanmıştır. Su hizmetlerinin tarihsel gelişimine bakıldığında içme suyu ve kanalizasyon hizmetlerini sağlama görevinin asıl olarak belediyelere verilmiş olduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminde içme suyu konusunu düzenleyen ilk yasa olan 1926 tarihli 831 sayılı "Sular Hakkında Kanun"la belediye sınırları içinde yaşayan toplulukların içme suyu ihtiyaçlarının

sağlanması ve suları temiz tutma görevi belediyelere verilmiştir.

Ancak daha sonraları gerçekleştirilen su yönetimine ilişkin düzenlemeler ve oluşturulan kurumsal yapı ile içme suyu finansmanı, planlaması ve yatırımları merkezi yönetim kuruluşlanca sağlanmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, belediyeler için ilk mali yardım kuruluşu olan Belediyeler Bankası 1933 yılında belediyelerin içme suyu yatırımlarını gerçekleştirmelerine yardımcı olmak amacıyla 2301 sayılı yasa ile oluşturulmuştur. Banka'nın belediyelere sağlayacağı kredilerle belediyelerin karşısında önemli bir sorun olan finansman sorununun giderilmesi öngörülmüştür. Dönemin koşulları içinde belediyelere sadece merkezi yönetimce kamu kredisi sağlanmasının yeterli olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Bunun için 1935 yılında nüfusu on bini aşan belediyelerin bazı hizmetleri yanında içme sularının da işleri Bakanlığı'nca yaptırılabilmesi amacıyla "Belediyeler İmar Heyeti" kurulmuştur.⁴

Belediyelere kredi ve teknik hizmet vermek üzere kurulmuş bulunan merkezi yönetim örgütlenmesinin başarı sağladığı görüşü etrafında, uygulamada çıkan eksiklikleri de ortadan kaldırmayı amaçlayan bir çerçevede daha geniş ölçekli bir merkezi yönetim kurumu oluşturma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Böylece, 1945 yılında Belediyeler Bankası ve Belediyeler İmar Heyeti birleştirilerek belediyelerin yanı sıra il özel idareleri ve köyleri de kapsamı içine alacak biçimde 4759 sayılı Kuruluş Yasası ile İller Bankası oluşturulmuştur. Banka'ya nüfuslarına bakılmaksızın tüm belediyelere içme suyu sağlama yetkisi verilmiştir. İller Bankası

3 1980'li yıllardan 1990'lı yılların ortasına değin yerel yönetimler alanında özellikle su, atık su ve katı atık alanlarında yabancı yatırım finansmanı ve özelleştirme süreci için bkz. Dilek/Genel İş/Köğarı, *Yerel Yönetimler: Yerelleştirme, Özelleştirme, Yabancılaşma*, Genel İş Matbaası, Ankara, 1998, s.30-75.

4 Birgül A. Güler (Ed.) *Su Hizmetleri Yönetimi: Genel Yapı*, TÜDAİE, YPAEM, Ankara, 1999, s.55-58.

belediyelere su ve kanalizasyon da dahil olmak üzere altyapı projelerinin finansmanı, geliştirilmesi ve inşa edilmesi konularında yardım etmekle sorumlu kılınmıştır.⁵

İller Bankası sadece yerel yönetimlere kredi açmak üzere oluşturulmamıştır. Bunun yanı sıra ortakları konumunda olan yerel yönetimlere başta su ve kanalizasyon olmak üzere kentsel altyapı alanında teknik yardım vermek üzere de yapılandırılmıştır. İller Bankası kuruluşundan iki yıl sonra Belediyeler Fonu'nun oluşturulmasıyla güçlü bir finansman kaynağına da kavuşturulmuştur. Belediye su sistemlerinin ana finansman kaynağını uzun yıllar bu Fon oluşturmuştur.⁶

DSİ Genel Müdürlüğü ise 18 Aralık 1953 tarihli ve 6200 sayılı yasa ile kurulmuştur.⁷ Su sistemlerinin kurulması ile ilgili görevin ve finansmanın, bazı belediyelerden ve tüm köylerden alınarak bir merkezi kuruluşa devredilmesi ise 1960 yılında 7478 sayılı yasa ile gündeme gelmiştir. Bu düzenleme ile köylerin ve nüfusu üç binin altında olan belediyelerin içme suyu işlerinin yürütülmesi DSİ Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Böylece küçük yerleşmelerin içme ve kullanma suyu giderleri doğrudan Hazine gelirlerinden karşılanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, bir belediyenin DSİ yatırım programında öncelik kazanması için para, malzeme ya da işçilik katkısı şart koşularak, yerel finansman da devrede tutulmuştur. DSİ bu görevleri kısa bir süre sonra 1964 yılında Köy İşleri Bakanlığı'na devretmiştir.⁸

Artan nüfus ve ayrıca köylerden şehirlere olan büyük göç, özellikle büyük kentlerin içme ve kullanma suyu koşullarını çok kritik bir duruma getirmiştir. Mevcut belediye olanakları ile bu sorunun üstesinden gelinemeyeceği anlaşıldığından, 1968 yılında yürürlüğe giren 1053 sayılı yasayla su sektörüne bir devlet müdahalesi daha yapılmıştır. *Ankara, İstanbul ve Nüfusu Yüz Binden Yukarı Olan Şehirlerin İçme, Kullanma ve Endüstri Suyu Temini Hakkında 1053 Sayılı Yasa'yla* ⁹ DSİ'ye nüfusu yüz binden fazla olan şehirlere su sağlama yetkisi verilmiştir.

Bu düzenleme ile DSİ, nüfusu yüz bini aşan kentlerde, belediyelerin 30 yıl süre ile faizsiz borçlandırılması yöntemiyle tesislerin yapımı için

yetkili kılınmıştır. Yasayla DSİ'nin nüfusu yüz bini aşan şehirlerin içme suyu, kullanma ve endüstri suyunun temin edilmesi amacıyla depolama, ana iletim hattı, arıtma tesisi, pompa istasyonları ve ana temiz su deposu yatırımlarının etüt, veri toplama, master plan, planlama, kati proje, tatbikat projesi ve inşaatlarını yapması; barajlar dışında bu tesislerin işletilmesini ilgili belediyelere devretmesi öngörülmüştür.

Su yatırımları alanında diğer önemli kurum olan İller Bankası'nın kuruluşundan itibaren en önemli yatırım ve kredi alanı, içme suyu ve kanalizasyon olmuştur. Banka'nın kurulmasını izleyen ilgili yasal metinlerde yer alan kanalizasyon yatırımları ise 1978 yılından itibaren içme suyundan ayrılmıştır. Kurulduğu zamandan bu yana İller Bankası içme suyu, kanalizasyon, genel olarak inşaat ve harita-plan yapımında göz ardı edilemeyecek bir birikime sahip olmuştur.

1980'li yıllardan başlayarak Banka yeniden yapılanma adı altında kentsel altyapı finansmanı için etkin kamu kredileri sağlama işlevinden uzaklaştırılmıştır. Kentsel altyapı alanında kamusal kredi sağlanmasına ilişkin olarak Banka'nın boşalttığı alan uluslararası finansman kuruluşları tarafından doldurulmuş, bu süreçte kentsel altyapı finansmanı köklü bir değişikliğe uğratılmıştır.¹⁰

Bu bölümde su hizmetlerinin karşılanmasında yerel ve merkezi yönetim arasındaki kurumsal, mali ve hukuksal gelişim üzerinde kısaca durulmuştur. İzleyen bölümde ise 1980'li yılların ortalarından başlamakla birlikte 1990'lı yıllarda ve özellikle 2000'li yıllarda etkisini daha çok gösteren su hizmetlerinin karşılanmasına yönelik neoliberal politikalar karşısında merkezi ve yerel yönetimlerin konularındaki ve işlevlerindeki dönüşüm incelenerek bazı saptamalar yapılacaktır.

2. KÜRESEL SU POLİTİKALARI KARŞISINDA İLLER BANKASI, DSİ VE YEREL YÖNETİMLERİN DURUMU

Türkiye'de suya yönelik neoliberal politikalar 1980'li yılların başlarından itibaren etkisini göstermeye başlamıştır. Bu etki başlangıçta birkaç büyük kentle sınırlı iken 1990'lı yıllarla birlikte daha fazla kentte kendisini göstermiştir. Yerelleştirme politikaları neoliberal bir çerçevede özelleştirme; alternatif finansman adı altında dış borçlanma ve

⁵ 13.6.1945 tarihli ve 4759 sayılı İller Bankası kuruluş yasası, RG: 22.6.1945, 6039.

⁶ Belediyeler Fonu'na ilişkin olarak bkz. Tayfun Çınar ve Birgül A. Güler, *Yerel Maliye Sistemi*, TODAİE YYAEM, Ankara, 2004, s.82-90.

⁷ RG: 25.12.1953, 8952

⁸ Görevin DSİ'den Köy İşleri Bakanlığı'na devredilmesi karar, 16.7.1964 tarih ve 6/9949 sayılı kararname.

⁹ RG: 16.7.1968, 12951.

¹⁰ Bkz. Birgül A. Güler, *Yeni Sağlık ve Devletin Değişimi*, TODAİE, Ankara, 1996, s.144-156.

proje finansmanı çerçevesinde de kamu hizmetlerinin sübvansiyonlu olmaktan çıkartılarak piyasa koşullarında ücretlendirilmesi anlamına gelmeye başlamıştır. Buna yönelik kurumsal dönüşüm hem merkezde hem de yerel yönetimler alanında yapılan yeni düzenlemelerle gerçekleştirilmiştir.

Nitekim, 1984 yılında üç kentimizde Ankara, İstanbul, İzmir Büyükşehir belediyelerinin kurulmasıyla İller Bankası'nın büyük ölçekli yerleşmelerdeki etki alanı daralmış, bu kentlerde su sistemi yatırımı doğrudan Büyükşehir belediyelerince yapılmaya başlanmıştır. Böylece büyük kentlerde sular idaresi modeli yerine 1980'lerin başında kurumsal altyapısı oluşturulmuş bulunan "İSKİ Modeli Su İşletmeciliği" dönemi başlamıştır. Önce İstanbul kentinde oluşturulan İSKİ modeli daha sonraki yıllarda Büyükşehir belediyelerinin tamamına yayılmıştır.¹¹

9 Mayıs 1985 tarihli ve 3202 sayılı yasa ile Tanım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş bir kamu tüzel kişiliği olan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, üç binin altında nüfuslu köyler için içme suyu ve kanalizasyon sistemleri, çiftlik işleri, köylere su temini, küçük ölçekli sulama projeleri sağlamakla görevli kılınmıştır.¹² Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü kapatıldıktan sonra bu sorumluluklar Bayındırlık ve İskân Bakanlığı ile İl Özel İdareleri ve İzmir ve İstanbul Büyükşehir Belediyeleri arasında paylaştırılmıştır. Sadece İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediye sınırları dahilindeki belediyeler önceki Köy Hizmetleri Genel

Müdürlüğü'nün işlerinden sorumlu tutulmuşlardır.

1990'lı yıllarda dünyada su sektörüne ilişkin yaşanan uluslararası gelişmeler doğrultusunda Türkiye'de de içme suyu yatırımlarının dış finansmana dayandırılarak hız kazandığı bir yerelleştirme sürecini ortaya koyarken 2000'li yıllarda ise bu süreçte bazı farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. 2000'li yılların başlarında Büyükşehir Belediyesi kapsamında Su ve Kanalizasyon İdarelerinin büyük ölçüde içme suyu ve kanalizasyon yatırımlarını tamamlamış olmalarına karşın, daha küçük ölçekli belediyelerin halen bu yatırımları gerçekleştirme gereksiniminin devam etmesi, yeni yapılanması çerçevesinde İller Bankası'na verilen kredilerde yeni artışların yapılması zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır.

İçme suyu finansmanında İller Bankası, DSİ ve yerel yönetimlerin konumunu inceleyebilmek için söz konusu kuruluşların DPT'ye bildirdikleri yatırım gerçekleşme rakamlarına bakılması gereksinimi bulunmaktadır. İçme suyu alanında yapılan yatırımları incelemek için DPT'nin kamu yatırım raporları kullanılarak aşağıdaki tablo elde edilmiştir. Tabloda içme suyu alanındaki kurumlar olan DSİ, İller Bankası ve yerel yönetimlerin 2006 yılı rakamlarına göre yine DPT'den elde edilmiş deflatörler yardımıyla hesaplanmış planlanan ve gerçekleşen reel yatırımları dış finansman ve öz kaynak ayrımına dayalı olarak karşılaştırmalı düzeyde yer almaktadır.

Tabloya göre, 1998-2000 yılları arasında yerel yönetimlerin içme suyu alanında

	DSİ				İLLER BANKASI				YEREL YÖNETİMLER			
	Planlanan		Gerçekleşen		Planlanan		Gerçekleşen		Planlanan		Gerçekleşen	
	Dış	Toplam	Dış	Toplam	Dış	Toplam	Dış	Toplam	Dış	Toplam	Dış	Toplam
1998	118.904	499.448	95.710	361.160	8.331	275.241	2.811	280.246	316.630	747.180	23.575	54.006
1999	183.880	456.259	17.636	241.075	1.475	310.360	0	358.321	258.219	563.785	116.798	294.032
2000	111.583	422.795	115.858	433.357	0	441.102	0	343.052	182.044	289.889	139.339	252.739
2001	77.841	257.056	b.y.	b.y.	0	305.933	b.y.	b.y.	100.963	133.845	b.y.	b.y.
2002	1.526	262.568	131.579	388.040	0	264.465	0	161.457	223.678	273.302	13.593	37.853
2003	197.245	380.566	157.496	308.403	12.558	245.331	0	141.338	61.801	76.026	11.244	13.474
2004	80.423	239.102	54.050	173.665	20.680	214.843	0	90.412	44.780	61.182	10.664	12.592
2005	116.600	307.930	21.945	130.210	10.600	159.000	0	50.576	50.791	59.252	21.984	34.223
2006	64.000	290.000	-	-	52.001	146.000	-	-	33.538	42.424	-	-

Tablo 1: İçme Suyu Yatırımları, Planlanan ve Gerçekleşen, Reel Fiyatlar (1998-2006), Bin YTL

* 2005 Eylül Sonu Kaynak: DPT, Kamu Yatırımları Raporları, Çeşitli Yıllar

11 9.7.1984 tarih ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında KHK'nin (23.3.1984/195) Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.
12 RG: 22.6.1985, 19781

gerçekleştirdikleri yatırımlar, yaklaşık DSI ve İller Bankası'nın yatırım kapasitesine ulaşmış görünmektedir. Hatta 1999 yılında yerel yönetimlerin harcama kapasitesi DSI'yi geçmiştir. Ancak bu yatırım büyüklüğünün yaklaşık yarıya yakını dış finansman yoluyla elde edilmiştir. Bu yıllarda merkezi kurumlar arasındaki dış finansmana başvurma açısından bir farklılık dikkat çekmektedir. İller Bankası'nın yatırım potansiyelinin neredeyse tamamının öz kaynaklara dayalı gerçekleşmesine rağmen DSI'nin gerçekleşen yatırımlarının yaklaşık dörtte biri dış finansmana dayanmaktadır. 2003 yılında ise DSI'nin reel yatırımlarının yarıdan fazlası dış kaynakla gerçekleştirilmiştir.

2000'li yıllarda yerel yönetimlerin içme suyu alanında merkezi yönetim kuruluşlarıyla karşılaştırmalı olarak yatırım kapasitesi düşme eğilimine girmiştir. Buna karşın DSI'nin içme suyu alanındaki yatırımların yerel yönetimlerin kendi başlarına girdikleri projelerin çok üstüne çıkmıştır.

2006 yılında İller Bankasıyla Dünya Bankası arasında imzalanan 213 milyon Euro'luk Belediye Hizmetleri Projesi kapsamında İller Bankası yatırımlarında dış finansmanın ağırlığının artacağı söylenebilir.¹³

Yapılan kredi anlaşmasıyla İller Bankası Dünya Bankası'ndan aldığı krediyi ortağı konumunda bulunan yerel yönetimlere kullandıracaktır. Ancak son dönemde yerel yönetimlerin ortak olarak görülmesinden ziyade "müşteri" olarak da tanımlandığı belirtilmelidir. İller Bankası bu durumda kendi öz kaynağını belediyelere kullandıran merkezden kamu kredileri sağlayan bir kurum olmaktan çıkartılarak Dünya Bankası'ndan sağlanan krediyi yerel yönetimlere anlaşmada yer alan kıstaslar gözönünde tutularak dağıtma rolünü benimsemiş olmaktadır. Söz konusu role soyunulması Türkiye'de bir süredir gündeme getirilen İller Bankası'nın teknik altyapı sağlama işlevinden uzaklaştırılması şartının da yerine getirilmesini zorunlu kılacağı anlaşılmaktadır. Nitekim İller Bankası'na yönelik hazırlanmış yasa taslağına göre İller Bankası artık İbank A.Ş. olarak sadece yerel yönetimlere kredi kullandıran bir aracı kuruma indirgenmektedir.

Tasannın Amaç başlıklı 1. maddesinde;

"...il özel idaresi, belediye ve bağlı kuruluşları ile bunların üye oldukları mahalli idare birliklerinin kredi ihtiyaçlarını bankacılık ilke ve kuralları doğrultusunda karşılayan, mahalli müşterek hizmetlerine ilişkin projeler geliştirip danışmanlık hizmeti veren, bu kanunun ile düzenlenen hususlar dışında özel hukuk hükümlerine tabii, tüzel kişiliğe sahip ve merkezi Ankara'da bulunan, çağdaş kalkınma ve yatırım bankacılığı esaslarına göre çalışacak..."

denilmesinden İller Bankası'nın tarihsel süreç içinde gelişmiş bulunan teknik hizmet sunma ve sübvansiyonlu kamu kredisi sağlama işlevlerinin tamamen sona erdirilmek istendiği açıkça görülmektedir.¹⁴

Getirmek istenen bu düzenlemeler daha önceki reform kapsamında piyasacı anlayış doğrultusunda yürürlüğe sokulan yerel yönetimlere ve merkezi yönetim örgütlenmesine yönelik düzenlemelerle birlikte ele alındığında kamu hizmeti anlayışı çerçevesinde hizmetlerin karşılanması anlayışının tamamıyla terk edildiği söylenebilir. Bu bağlamda kentsel yaşamın ortak tüketim alanındaki zorunlu temel gereksinimleri karşılanma yöntemlerinin de ulus ötesi tekellerin kar elde ettikleri alanlar haline dönüştürülmesinin hedeflendiği de anlaşılmaktadır.¹⁵

3. YEREL YÖNETİMLERDE YABANCI YATIRIM FİNANSMANI VE SU ÖZELLEŞTİRMELERİ

Suya ilişkin küresel politikalar, Türkiye'de etkisini özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren dış finansmana dayalı modelin uygulamaya konmasıyla göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda dünyanın en büyük su şirketleri Antalya belediye su işletmeciliği imtiyazına 10 yıllık süre ile el koymuş, İzmit'te Yuvacık Barajı'nın işletme imtiyazı 16 yıllığına yine bir küresel şirkete devredilmiştir. Çeşme-Alaçatı ile Bursa su işletmeciliğinde benzer imtiyazlar çıkarılması için Dünya Bankası devreye girmiştir.¹⁶

Günümüzde, İzmit Büyükşehir Belediyesine bağlı Yuvacık Barajı örneği kapsamında Türkiye'nin uğradığı zararlar ise henüz sona ermemiştir.

13 Dünya Bankası ile İller Bankası ve Hazine arasında imzalanan kredi ve garanti anlaşması için bkz. RG: 06.03.2006, 26100.

14 Bkz. "İller Bankası Yasa Taslağı Gerekçesi" *Memleket Mevzuat*, C.2, Sayı 14, Ağustos 2006, s.26-28.

15 İller Bankası'na yönelik hazırlanan reformun içeriğini tartışan metinler için *Memleket Mevzuat* dergisinin Ağustos 2006 sayısının İller Bankası dosyasına bakılabilir.

16 David Hall, Emanuele Lobina and Robin de la Motte, "Water Privatisation and Restructuring in Central and Eastern Europe and NIS Countries-2002, *Public Services International Research Unit (PSIRU) Reports*, 2003, s. 19-20; Antalya'da Lyonnaisse des Eaux-ENKA ortaklığı tarafından kurulan ANTSU A.Ş. örneği için bkz. Gülsir Öztunalı-Kayır, Hülya Kendir, Ferhunde Hayırsever, *Su Hizmetleri Yönetimi: Antalya İncelemesi*, TODAİE, YYAEM, Ankara, 1999; Gülsir Öztunalı Kayır ve Hüsnüye Akkılı, "Antalya Su Hizmetlerinde Özelleştirme", (Ed.) Tayfun Çınar ve Hülya K. Özdoğan, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*(İçinde), Memleket, Ankara, 2006, s.317-377; Ferhunde Hayırsever Topçu, "Yerel Yönetim Birliği Eljyle Su Özelleştirilmesi: ÇALBİR Örneği", (Ed.) Tayfun Çınar ve Hülya K. Özdoğan, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*(İçinde), Memleket, Ankara, 2006, s.379-405.

2004 yılı Ocak-Eylül döneminde Hazine garantili krediler kapsamında toplam 1,1 milyar ABD dolar tutarında geri ödeme yapılmıştır. Söz konusu tutarın 556 milyon ABD dolar KİT'lerin ve 378 milyon ABD dolar ise yerel yönetimlerin borç geri ödemeleridir. Yılın ilk dokuz ayında Hazine garantili krediler kapsamında yapılan geri ödemelerin yüzde 29'u Hazine tarafından gerçekleştirilmiştir. Hazine tarafından üstlenilen toplam 334 milyon ABD dolarlık tutarın yüzde 95'i yerel yönetimler için yapılan üstlenimlerden kaynaklanmıştır. Yerel yönetimler adına gerçekleştirilen üstlenimlerin yüzde 34'ü yatırım garantili İzmit Su Yap İşlet Devret (YİD) projesine aittir.¹⁷

Türkiye'ye su sektörü alanında başta Avrupa Yatırım Bankası olmak üzere Dünya Bankası ve Alman Kredi Kuruluşu KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau) tarafından dış finansman sağlanmıştır. Çok uluslu şirketler olarak ise Suez, Thames ve Serco konsorsiyumu su yatırımlarında yer almışlardır. Yatırımlar genellikle Yap İşlet Devret (YİD) modeli doğrultusunda sağlanmıştır.

Türkiye'de uygulamaya geçen yabancı yatırım finansman örnekleri ise kısaca şu şekilde

belirtilebilir: Bunlardan biri Adana Su Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü tarafından yapılacak arıtma tesislerinin Avrupa Yatırım Bankası ile T.C. Hazine Müsteşarlığı garantörlüğünde finansmanının sağlanmasıdır. Mali Sözleşme kapsamında üç adet uluslararası konsorsiyum için başından beri bu iş kapsamında ASKİ Genel Müdürlüğü için faaliyet göstermektedir. Bu konsorsiyumlardan VA TECH WABAG (Avusturya) / Yüksel İnş. (Türkiye) / ENER İnş. (Türkiye) / SERCO Group (İngiltere) Konsorsiyumu Adana Batı ve Doğu Atıksu Arıtma tesislerinin yapım ve işletmesini üstlenmişlerdir. MONTGOMERY WATSON (İngiltere)/SIGMATECH Konsorsiyumu ise müşavir olarak Doğu ve Batı Atıksu Arıtma Tesisinin inşaat kontrolörük hizmetlerini üstlenmişlerdir. GIBB (İngiltere) / TÇT (Türkiye) Ortak Girişimi ise Doğu ve Batı Atıksu Arıtma Tesisleri ve Adana (Çatalan) İçmesuyu Projesi Proje Yönetim Birimi Teknik Asistanlığı görevini üstlenmiştir.

Su yatırımında yabancı finansmana bir başka örnek Bursa Su Kanalizasyon İdaresi (BUSKİ) tarafından hazırlanan Bursa Atıksu Projesi'nin finansmanının bir bölümünün Avrupa Yatırım

Kentler	Fonu Sağlayan	Çokuluslu Şirket	Proje Maliyeti	Fonlama	Tarih
(çeşitli)	EIB			40,000,000	04.07.2002
Adana	EIB	Serco consortium (YİD)	45,000,000	45,000,000	12.11.1997
Antalya	WB	Suez	244,600,000	100,000,000	25.05.1995
Antalya	EIB	Suez		35,000,000	20.04.1995
Aski-Ankara	EIB			45,000,000	16.11.1995
Bursa	WB		258,400,000	129,500,000	03.11.1993
Bursa	EIB			80,000,000	05.12.2000
Çeşme-Alaçattı	WB		24,000,000	13,100,000	14.04.1998
Diyarbakır	EIB			32,000,000	17.12.1998
Eskişehir	EIB			38,500,000	14.12.2001
İzmit	EIB			50,000,000	14.10.1996
Mersin	EIB			60,000,000	11.10.2001
Tarsus	KfW		82,000,000	19,400,000	19.04.1999
Tarsus	EIB		82,000,000	38,000,000	22.04.1999

Tablo 2: Türkiye'de Su Sektöründe Yabancı Yatırım Finansmanı-1995-2002¹⁶
Not: Miktarlar Dünya Bankası kaynakları dışında Euro olarak tabloda yer almaktadır.

17 Hazine Müsteşarlığı, *Yerel Yönetim Raporu*, Ankara, Kasım 2004, s. 51; David Hall, Emanuele Lobina, "Private and Public Interests in Water and Energy", *Natural Resources in Water and Energy*, Vol.28, 2004, s.273-274; Ayrıca bkz. Sayıştay Başkanlığı, *Yap-İşlet-Devret Modeli ile Yapılan İzmit Şehri Kentel ve Endüstriyel Su Temini Projesi Hakkında Sayıştay Raporu* Ankara, 2002.

18 Tablo şu kaynaktan elde edilen verilerin çabırma doğrultusunda düzenlenip güncellenmesiyle elde edilmiştir: D. Hall, E. Lobina ve R. de la Motte, s.g.k., s.26, 29, 36.

Bankası ile imzalanan kredi sözleşmesi doğrultusunda sağlanmasıdır. Bu proje kapsamında uluslararası yabancı yüklenici ortaklığı olarak E.M.I.T S.p.A (İtalya) ile OTV SA (Fransa) ile ILF Consulting Engineers (Avusturya), Tianjin Metals and Minerals Import and Export Co. Ltd. (Çin) ve VAG Armaturen GmbH (Almanya) firmaları yer almıştır.

Çeşme Belediyesi sınırları dahilinde su ve kanalizasyonla ilgili altyapı hizmetlerinin Çeşme ve Alaçatı Belediyeleri'nin üyesi oldukları ÇALBİR (Çeşme-Alaçatı Çevre Koruma Altyapı Tesisleri Yapma ve İşletme Birliği) tarafından özel işletmeci eliyle yapılması için General Des Eaux ve Tekser İnşaat Sanayi ve Tic. A.Ş. ortaklığına verilmesi su özelleştirmesine ilişkin bir başka örnektir.

Yine su özelleştirmesi kapsamında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü (DİSKİ) tarafından Diyarbakır Atık Su Arıtma Projesinin müşavirlik hizmetlerini DAR ve Tugal Çevre Teknolojisi üstlenmiş, müteahhittliği ise Lurgi Bamag, Passavant ve Vinsan üstlenmiştir. Ana Kolektörler ve Pompa İstasyonu Projesinin müşavirlik hizmetleri DAR ve Tugal Çevre Teknolojisi tarafından üstlenilirken müteahhittlik hizmetleri TEPE İnşaat ve Walter Bau tarafından yerine getirilmektedir. Diyarbakır Kanalizasyon Aşama I-II Projelerinin müşavirliğini GIBB-CES ve TIGRIS yapmakta, Alke Arsan Ortak Girişimi müteahhittlik işlerini yürütmektedir.¹⁹

Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen Erzurum İçme Suyu ve Arıtma Tesisi Ana Beslenme Hatları Projesi Tekser-İnyapısal Konsorsiyumu tarafından yüklenilmiştir.

Konya Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü (KOSKİ) tarafından yürütülen Atıksu Arıtma Tesisi projesinin inşaatını ve bir yıl süreyle işletilmesini SİSTEM Yapı ve İNİMA Türk İspanyol Ortak Girişimi üstlenmiştir.

Fethiye Belediyesi Su Kanalizasyon İşletmesi tarafından yürütülmekte olan Fethiye Kanalizasyon Projesi kapsamında Pompa İstasyonu ile Atıksu Arıtma Tesisinin inşası ve 42 ay işletilmesi, Sistem Yapı / DYWIDAG / GELSENWASSER AG Konsorsiyumu tarafından üstlenilmiştir.

Yine su özelleştirmesi kapsamında Siirt Su ve

Kanalizasyon İşletme Müdürlüğü'nün (SİSKİ) Su temini ve kanalizasyon projesinin ilk etap ihalesi DORSCH CONSULT Ingenieurgesellschaft mbH ile Su Yapı Mühendislik ve Müşavirlik A.Ş.'nin ortak konsorsiyumuna verilmiştir.²⁰

Sivas Belediyesi "Atıksu Arıtma Tesisi ve İçmesuyu Rehabilitasyonu" projesinin finansmanında KfW ve Avrupa Yatırım Bankası (EIB) tarafından kredi sağlanmıştır. Projenin müşavirlik hizmetlerini yürütmek üzere Gauff Ingenieure GmbH (Almanya) ve Alter Şirketi (Türkiye) konsorsiyum olarak yer almaktadır.

Su özelleştirmesi konusunda yakın tarihli bir örnek ise Van Belediyesi tarafından KfW aracılığı ile "Van İli Su Temini ve Atıksu Depolama Hizmetleri Acil Önlemler Programı" adı altında GKW Consult ve Gentek Engineering Müşavir firmaları ile çalışmaların yürütülmesidir.

4. SU HİZMETLERİNİN PİYASALAŞTIRILMASININ SONUÇLARI ÜZERİNE

Son yıllarda su, enerji, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerinin yönetimi neoliberal politikalar çerçevesinde merkezi yönetimin büyük ölçüde denetimi dışında konumlandırılarak "yerelleştirme", "özelleştirme" ve "yabancılaştırma" ekseninde tartışılmaktadır. Tartışmalarda başta su olmak üzere kamu hizmetlerinin sunumunun ticarileştirilmesi ve piyasalaştırılması amacıyla merkezi yönetimin özel sektörle işbirliği yaparak, bu hizmet alanlarının yönetiminden geri çekilmesi, bunun hukuksal, yönetsel ve mali altyapısının sağlanması için kamu yönetimi reformlarını gerçekleştirmesi gerektiği savunulmaktadır.

Reform adıyla savunulan neoliberal içerikli yeni düzenlemeler doğrultusunda kamu yönetimine ise su sektörüne yatırım yapacak şirketlerin karlarını garanti altına alma ve karşılaşılabilecekleri olası riskleri en aza indirme görevi verilmektedir. Bunun yanı sıra, kentsel hizmet sunumu ve dağıtımı çeşitli yöntemlerle piyasalaştırılarak, pek çoğu doğal tekel konumunda bulunan hizmet alanlarının kar amaçlı çok uluslu şirketlerin tekeline girmesinin önü açılmak istenmektedir.

Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi suya ilişkin küresel politikaların Türkiye'de de etkisini

19 Hakkı Ülkü, "Türkiye'de Belediyecilik Hizmetlerinde Faaliyet Gösteren Uluslararası Şirketler ve Yerel Yatırımların Finansmanı", *CHP-Yerel Yönetimler Dergisi*, Sayı:11, Aralık 2005, s.61.

20 A.k.

gösterdiği görülmektedir.²¹ Türkiye'ye su sektörü alanında başta Avrupa Yatırım Bankası olmak üzere Dünya Bankası ve KfW tarafından dış finansman sağlanmıştır. Çok uluslu şirketler olarak ise Suez, Thames ve Serco konsorsiyumu su yatırımlarında yer almışlardır. Yatırımlar genellikle Yap İşlet Devret (YİD) modeli doğrultusunda sağlanmıştır. Son dönemde de kamu-özel sektör ortaklığı adı altında bu tür girişimlerin benzerleri gündemde bulunmaktadır.

Bu sürecin olumsuz sonuçları ise 2000'li yıllarla birlikte görülmeye başlanmıştır. Yerel yönetimlerin çokuluslu su şirketleriyle gerçekleştirdiği sözleşmeler karşısında buldukları riskler çok büyük önem taşımaktadır. Ülke riski olarak adlandırılacak bu riskler AB, Dünya Bankası, Uluslararası Kalkınma Bankaları ve Çokuluslu Su Şirketlerinin üzerinde durduğu konular arasında yer almamaktadır. Bu tür riskler söz konusu kuruluşlarca hazırlanan yazanıklarda "kötü yönetim örneği" olarak geçiştirme eğilimi yaygın olarak görülmektedir. Ancak diğer ülke örneklerinin yanı sıra Türkiye örneği incelendiğinde, başta İzmit ve Antalya örnekleri olmak üzere ülke risklerinin kötü yönetim örneği olarak yok sayılabilecek münferit olaylar olmanın ötesinde, küresel kapitalizmin ortaya çıkarttığı ciddi yapısal sorunlardır.

Türkiye'de içme suyu ve kanalizasyon hizmetleri yönetimi ve finansmanına ilişkin genel yapı Cumhuriyet dönemi boyunca çeşitli değişiklikler geçirmişse de, 1980'li yılların ortalarından itibaren söz konusu değişiklikler sistemin genel yapısını dönüştürecek boyutlara ulaşmıştır. Daha önceleri kamu kredilerine dayalı sistem, bu yıllardan itibaren, neoliberal politikalar doğrultusunda büyük ölçüde aşındırılmıştır. Bu doğrultuda içme suyu ve kanalizasyon yatırımlarının gerçekleştirilmesine yönelik merkezi yönetim örgütlenmesi de dönüştürülme sürecine tabi tutulmuştur. Böylece, içinde kanalizasyon ve içme suyunun da yer aldığı belediye hizmetlerine yönelik dış kredi uygulamaları yaygınlaştırılarak proje finansmanı kapsamında genel yapının mantığı büyük ölçüde dönüştürülmüştür. Bu kapsamda dış finansman uygulamaları belediye hizmetlerinde özelleştirmeler ile birlikte sürdürülmüştür.

Sürecin işleyişine bakıldığında DSİ ve İller Bankası gibi merkezi yönetim kurumlarının başlangıçta sistem içindeki etkinlikleri azaltılmış, kentsel altyapı yatırımlarının büyük ölçüde yerelleştirilmesi sağlanmıştır. 2000'li yıllarda gerçekleştirilen reform girişimleri doğrultusunda da merkezi yönetimin finansman politikalarının değiştirilmesine paralel olarak İller Bankası ve DSİ yeniden kanalizasyon ve içme suyu yatırımlarında önemli bir pay sahibi olmaya başlamıştır. Ancak artık söz konusu merkezi yönetim örgütleri öz kaynaklarına dayalı kamu kredisi kullanma politikalarından uzaklaştırılmışlar, bunun yerine dış finansman kullanarak kentsel içme suyu ve kanalizasyon yatırımlarını gerçekleştirmeye yönelmişlerdir. Bu yüzden gerek yerel yönetimlerde gerekse merkezi yönetim kurumlarında artık öz kaynağa dayalı kamu kredisiyle kamu hizmet yatırımlarının karşılanması politikasının yerini hızla dış finansmana dayalı politik tercihler almıştır.

Bundan sonraki süreçte ise kentsel kamu hizmetlerinin sağlanmasına yönelik merkezi yönetim kuruluşlarının neoliberal politikalar ışığında dönüştürülmesi doğrultusunda, Büyükşehir belediyeleri dışında ölçek büyüklüğü ve yapısal bazı nedenlerden dolayı henüz doğrudan dış finansmana gitmeyen kent yönetimlerinin de hızla bu sürecin içine sokulmak istenmektedir.

Sonuç olarak, küresel sermayenin kendi gereksinimleri doğrultusunda gerçekleştirilen kentsel hizmetlerin karşılanmasına yönelik neoliberal içerikli reformların yerel yönetimlerin mali sıkıntılarını daha da derinleştirmesi çerçevesinde, ilerleyen dönemde başta belediyelerin iflasına yönelik düzenlemeler olmak üzere yeni reformların da gündeme gelmesi muhtemel görünmektedir. Bunun en somut örneği belediyeleri çok ağır borç yükü altına giren bir Doğu Avrupa ülkesi Macaristan olmak üzere yaşanmıştır. Yine belediyelere yönelik iflas kurumunun var olduğu ülkelerden en önemlisi ve günümüzde kentsel altyapıya yönelik finansman modelinin Dünya Bankası uzmanlarınca örnek alınarak Üçüncü Dünya Ülkelerine ihraç edildiği ülke ABD'dir.²²

Kısacası, neoliberal anlayışın getirdiği piyasacı

21 Suyla ilişkin küresel politikaların Latin Amerika örneğinde ayrıntılı bir analizi için bkz. A. Argun Akdoğan, "Latin Amerika'da Su Özelleştirmeleri", (Ed.) Tayfun Çınar ve Hülya K. Özding, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri* (Çinde), Memleket, Ankara, 2006, s. 179-224.

22 Yerel yönetimlere yönelik Türkiye'de ve yabancı ülkelerde haciz ve iflas düzenlemeleri için bkz. Tayfun Çınar, "Belediyeler ve Haciz", *Memleket Mevzuat*, Cilt.1, Sayı:1, Temmuz 2005, s.7-9; Tayfun Çınar, "Kentsel Altyapı Finansman Modeli Olarak Yerel Kredi Piyasası Sistemi: Türkiye Örneği", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: 60, No:4, Ekim-Aralık 2005, s.62-63.

yaklaşım sorunlara ancak kamu yönetimini ulus ötesi tekellerin denetimindeki piyasa güçlerine daha da teslim eden düzenlemeler çerçevesinde çözümler üretebilmektedir. Bu nedenle söz konusu suya yönelik neoliberal politikaların ulus ötesi su şirketlerin desteklediği platformlar dışında oluşturulacak alternatif platformlarda tartışılması gereksinimi açıktır.

KAYNAKÇA

A. Argun Akdoğan, "Latin Amerika'da Su Özelleştirmeleri", (Ed.) Tayfun Çınar ve Hülya K. Özding, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri* (içinde), Memleket, Ankara, 2006, s. 179-224.

Çınar, Tayfun ve Birgül A. Güler, *Yerel Maliye Sistemi*, TODAİE YYAEM, Ankara, 2004.

Çınar, Tayfun, "Yerel Kredi Sistemi ve Yerel Yönetimlerin Dış Borçlanması", *Kamu Yönetimi Dünyası*, Cilt: 5, Sayı:17-18, Haziran 2004, s.22-30.

Çınar, Tayfun, "Belediyeler ve Haciz", *Memleket Mevzuat*, Cilt.1, Sayı:1, Temmuz 2005, s.7-9.

Çınar, Tayfun, "Kentsel Altyapı Finansmanı Modeli Olarak Yerel Kredi Piyasası Sistemi: Türkiye Örneği", *A.Ü. SBF Dergisi*, C.60, No.4, Ekim-Aralık 2005, s.57-74.

Çınar, Tayfun "Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler", (Ed.) Tayfun Çınar ve Hülya K. Özding, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*(içinde), Memleket, Ankara, 2006, s.43-93.

DİSK / GENEL-İŞ / KİGEM, *Yerel Yönetimler: Yerelleştirme, Özelleştirme, Yabancılaştırma*, Genel-İş Matbaası, Ankara, 1998.

GENEL İŞ, "Su Üzerine Küresel Politika", *Genel İş Emek Araştırma Dergisi*, Sayı:8, 2002, s.89-96.

Güler, Birgül A., *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları*, TODAİE, Ankara, 1996.

Güler, Birgül A. (Ed.), *Su Hizmetleri Yönetimi: Genel Yapı*, TODAİE, YYAEM, Ankara, 1999.

Hall, David Emanuele Lobina and Robin de la Motte, "Water Privatisation and Restructuring in Central and Eastern Europe and NIS Countries-2002", *Public Services International Research Unit (PSIRU) Reports*, 2003, s.1-43.

Hall, David ve Emanuele Lobina, "Private and Public Interests in Water and Energy", *Natural Resources Forum*, Vol.28, 2004, s.268-277.

Hazine Müsteşarlığı, *Kamu Borç Yönetimi Raporu*, Ankara, Kasım 2004.

İller Bankası, *2002 Yılı Faaliyet Raporu*, İller Bankası, Ankara, 2003.

İller Bankası, *İller Bankasının 67 Yılı: 1933-2000*, Ankara, 2001.

"İller Bankası Yasa Taslağı Gerekçesi", *Memleket Mevzuat*, C.2, Sayı 14, Ağustos 2006, s.26-28.

Öztunalı-Kayır, Gülser, Hülya Kendir ve Ferhunde Hayırsever, *Su Hizmetleri Yönetimi: Antalya İncelemesi*, TODAİE, YYAEM, Ankara, 1999.

Öztunalı Kayır, Gülser ve Hüsnüye Akıllı, "Antalya Su Hizmetlerinde Özelleştirme", (Ed.) Tayfun Çınar ve Hülya K. Özding, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*(içinde), Memleket, Ankara, 2006, s.317-377.

Sayıştay Başkanlığı, *Yap-İşlet-Devret Modeli İle Yapılan İzmit Şehri Kentsel ve Endüstriyel Su Temini Projesi Hakkında Sayıştay Raporu*, Ankara, 2002.

Topçu, Ferhunde Hayırsever, "Yerel Yönetim Birliği Eliyle Su Özelleştirilmesi: ÇALBİR Örneği", (Ed.) Tayfun Çınar ve Hülya K. Özding, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*(içinde), Memleket, Ankara, 2006, s.379-405.

Ülkü, Hakkı "Türkiye'de Belediyecilik Hizmetlerinde Faaliyet Gösteren Uluslararası Şirketler ve Yerel Yatırımların Finansmanı", *CHP-Yerel Yönetimler Dergisi*, Sayı:11, Aralık 2005, s.60-62.